

O'zbekiston Respublikasi
Maktabgacha va maktab
ta'limi vazirligi

ISSN: 2992-9008
UDK: 37

TA'LIM VA TARAQQIYOT

Ilmiy-uslubiy jurnali

2026-YIL 5-SON

www.journal.namspi.uz

Bosh muharrir: Namangan davlat pedagogika instituti rektori B.E.Xusanov
Mas'ul muharrir: Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor M.R.Qodirxonov
Mas'ul muharrir o'rinbosari: Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedagogik kadrlar tayyorlash bo'limi boshlig'i J.A.Yuldashev

TAHRIR HAY'ATI

Aniq va tabiiy fanlar: k.f.d., prof. Sh.Abdullayev, f-m.f.d., dots. R.Xakimov, k.f.d., prof. N.Vohidova, k.f.d., dots. M.Qodirxonov, b.f.d., dots. A.Batashov, f-m.f.n., dots., T.Abdullayev, p.f.n., dots. M.Eshnazarova, p.f.n., dots. G'.Nafasov, p.f.n., dots. M.Boltayeva.

Texnika fanlari: t.f.d., prof. A.Umarov, t.f.d., prof. A.Qayumov, PhD, dots. Sh.Xudoyqulov, PhD, dots. Abdunazarov.

Ijtimoiy-gumanitar fanlar: s.f.d., prof. T.Fayzullayev, tar.f.d., prof. A.Rasulov. f.f.d., prof. M.Ismoilov, i.f.d., dots. N.Sotivoldiyev, t.f.n., dots. A.Isoqboyev, f.f.n., dots. O.Mamatov, t.f.n., dots. Z.Haydarov, PhD. J.Yuldashev, PhD. A.Abdullayev.

Pedagogika fanlari: p.f.d., prof. B.Xodjayev, p.f.d., prof. X.Najmiddinova, p.f.d., prof. T.Ismoilov, p.f.d., prof. S.Abdullayev. p.f.d., prof., M.Y.Sobirova, p.f.d., prof., R.Zamilova, p.f.d., prof. Sh.Xujamberdiyeva, p.f.d., dost. M.Asqarova, PhD, dots. M.Asranboyeva.

Filologiya fanlari: fil.f.d., prof. N.Uluqov, fil.f.d., prof. H.Usmanova, f.f.d., dots. X.Shokirova, p.f.n., dots. S.Misirov, p.f.n., dots. Sh.Ubaydullayev, PhD., dots. P.Lutfullayev, PhD., dots. M.Yakubbayev.

Texnik muharrir: R.Tursunov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko'chasi, 316-uy.

Pochta indeksi: 160136, **Faks:** (0369) 227-27-21,

Email: Info@namspi.uz

"Ta'lim va taraqqiyot" ilmiy-uslubiy jurnali elektron to'plam sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi **Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA)ning 2022-yil 25-oktabrdagi № 045044 raqamli guvohnomasi** asosida chop etiladi. Jurnal **Oliy Attestatsiya komissiyasining 2024-yil 30-noyabrdagi (№ 364/5) yig'ilishi qaroriga asosan pedagogika fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan asosiy ilmiy natijalarini chop etish uchun tavsiya etilgan.** UDK: 37, Xalqaro standartlashtirish raqami (ISSN): 2992-9008.

Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma'lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

5-6 YOSHLI BILINGVAL BOLALARDA KOMMUNIKATIV-NUTQIY KO'NIKMALARNING TARKIBI, MEZONLARI VA RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Nosirova Gulira'no Muhammadolimovna

Farg'ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

E-mail: gulihonnosirova21@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada 5-6 yoshli bilingval bolalarda kommunikativ-nutqiy ko'nikmalarning tarkibi, diagnostik mezonlari va rivojlanish xususiyatlari nazariy-metodik jihatdan tahlil qilinadi. Kommunikativ kompetensiya keng integral hodisa, kommunikativ-nutqiy ko'nikmalar esa uning real muloqot vaziyatida kuzatiladigan amaliy ifodasi sifatida talqin etiladi. Retseptiv-semantik, leksik-grammatik-ekspressiv, dialogik-pragmatik, narrativ-diskursiv va strategik-bilingval komponentlardan iborat besh komponentli tuzilma taklif etilib, har bir komponent uchun kuzatiladigan indikatorlar va diagnostik topshiriqlar aniqlashtiriladi. Bilingval bolani baholashda til ekspozitsiyasi, tillarning funksional taqsimoti, suhbatdosh va kommunikativ vaziyat hisobga olinishi, kod almashtirish esa avtomatik ravishda kamchilik belgisi sifatida talqin qilinmasligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: bilingvizm, kommunikativ-nutqiy ko'nikma, kommunikativ kompetensiya, retseptiv nutq, ekspressiv nutq, dialogik-pragmatik ko'nikma, narrativ diskurs, kod almashtirish, til ekspozitsiyasi, diagnostika.

СТРУКТУРА, КРИТЕРИИ И ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНО-РЕЧЕВЫХ НАВЫКОВ У БИЛИНГВАЛЬНЫХ ДЕТЕЙ 5-6 ЛЕТ

Аннотация. В статье теоретико-методически анализируются структура, диагностические критерии и особенности развития коммуникативно-речевых навыков у билингвальных детей 5-6 лет. Коммуникативная компетентность рассматривается как интегративное явление, а коммуникативно-речевые навыки – как её наблюдаемое проявление в реальной ситуации общения. Предлагается пятикомпонентная структура, включающая рецептивно-семантический, лексико-грамматико-экспрессивный, диалогико-прагматический, нарративно-дискурсивный и стратегически-билингвальный компоненты. Для каждого компонента уточняются наблюдаемые индикаторы и диагностические задания. Обосновывается необходимость учитывать языковую экспозицию, функциональное распределение языков и коммуникативный контекст, а переключение кодов не трактовать автоматически как признак дефицита.

Ключевые слова: билингвизм, коммуникативно-речевые навыки, коммуникативная компетентность, рецептивная речь, экспрессивная речь, прагматика, нарратив, переключение кодов, языковая экспозиция, диагностика.

STRUCTURE, CRITERIA, AND DEVELOPMENTAL FEATURES OF COMMUNICATIVE-SPEECH SKILLS IN 5–6-YEAR-OLD BILINGUAL CHILDREN

Abstract. *The article provides a theoretical and methodological analysis of the structure, diagnostic criteria, and developmental characteristics of communicative-speech skills in bilingual children aged 5-6. Communicative competence is treated as a broad integrative construct, whereas communicative-speech skills are conceptualized as its observable manifestation in real interaction. A five-component structure is proposed: receptive-semantic, lexical-grammatical-expressive, dialogic-pragmatic, narrative-discursive, and strategic-bilingual. Observable indicators and diagnostic tasks are specified for each component. The study argues that assessment should consider language exposure, functional distribution of the two languages, interlocutor and communicative context, and that code-switching should not automatically be interpreted as a sign of communicative deficiency.*

Keywords: *bilingualism, communicative-speech skills, communicative competence, receptive language, expressive language, pragmatics, narrative discourse, code-switching, language exposure, assessment.*

KIRISH

Globalashuv, migratsiya va ko'p tilli ijtimoiy muhitlarning kengayishi natijasida maktabgacha yoshdagi bolalarning ikki yoki undan ortiq til bilan muntazam aloqada bo'lishi tabiiy holatga aylanmoqda. 5–6 yosh davrida bola nafaqat til birliklarini faol o'zlashtiradi, balki suhbatni boshlash va davom ettirish, savol berish, fikrni tushunarli ifodalash, voqeani izchil hikoya qilish hamda tushunmovchilik yuzaga kelganda muloqotni tiklash strategiyalaridan foydalanishni o'rganadi. Shu bois bilingval bolaning nutqiy imkoniyatlarini faqat lug'at boyligi yoki grammatik to'g'rilik bilan baholash uning real kommunikativ salohiyatini to'liq aks ettirmaydi. Bilingval rivojlanishning muhim xususiyati shundaki, bolaning ikki tildagi bilim va tajribasi odatda teng taqsimlanmaydi. Har bir til bilan aloqa miqdori va sifati, oiladagi va ta'lim muhitidagi funksional vazifasi, suhbatdoshlar doirasi hamda faol qo'llanish chastotasi turlicha bo'lishi mumkin. Hoff va hammualliflar til ekspozitsiyasi ikki tilli rivojlanishda individual farqlarning muhim manbai ekanini ko'rsatgan [1]. Thordardottir esa 5 yoshli bilingval bolalarda muayyan tilga ta'sir miqdori retseptiv va ekspressiv lug'at natijalari bilan sezilarli bog'liqligini aniqlagan [2]. Shu nuqtayi nazardan maqolaning maqsadi 5–

6 yoshli bilingval bolalarda kommunikativ-nutqiy ko'nikmalarning tarkibiy tuzilishini aniqlashtirish, ularni baholash uchun mezon va indikatorlarni tizimlashtirish hamda rivojlanish xususiyatlarini bilingval tajriba bilan bog'liq holda asoslashdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Bilingval bolalar nutqini baholashda monolingval me'yorlarni mexanik ko'chirish ehtiyotkorlikni talab qiladi. Bedore va Peña bilingval bolalarda til buzilishlarini aniqlashda ikki til tajribasi va tipik bilingual variativlikni hisobga olish zarurligini ta'kidlaydi [3]. Peña, Bedore va Kesterning tadqiqoti semantik topshiriqlarda ikki til natijalarini birgalikda ko'rib chiqish bir tildagi bahodan ko'ra aniqroq tasniflash imkonini berishi mumkinligini ko'rsatgan [4]. Mazkur yondashuv pedagogik diagnostikada ham bir tildagi past natijani bolaning umumiy kommunikativ salohiyati haqidagi yakuniy hukmga aylantirmaslik zarurligini anglatadi. Kod almashtirish ham alohida metodik izoh talab qiladi. Yow, Tan va Flynn bilingval bolalardagi code-switching xatti-harakatini til kompetensiyasining sodda va bir yoqlama belgisi sifatida talqin qilish mumkin emasligini ko'rsatadi [5]. Bunday o'tish suhbatdosh, mavzu, vaziyat, leksik mavjudlik va kommunikativ maqsad bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Demak, baholashda "qaysi tilda gapirdi?" savolidan ko'ra "kommunikativ vazifani qanday bajardi?" savoli ustuvor bo'lishi lozim.

Tadqiqot nazariy-konseptual xarakterga ega. Dastlabki maqola materiallaridagi komponentlar, mezonlar va milliy tadqiqotlar mazmuni saqlangan holda, ularning takroriy qismlari qisqartirildi va IMRAD mantiqiga qayta tuzildi. Tizimli, kommunikativ-faoliyatli, psixolingvistik, lingvodidaktik va individual-differensial yondashuvlar metodologik asos sifatida olindi. Tahlil birligi bolaning shaxsiy "qobiliyati" emas, balki muayyan kommunikativ vaziyatda kuzatiladigan nutqiy-kommunikativ harakat deb belgilandi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Nazariy tahlil natijasida 5–6 yoshli bilingval bolalarning kommunikativ-nutqiy ko'nikmalarini besh o'zaro bog'liq komponent orqali tavsiflash maqsadga muvofiq deb topildi. Birinchi, retseptiv-semantik komponent suhbatdosh nutqi, savol va ko'rsatmalar mazmunini tushunish, asosiy semantik aloqalarni ajratish hamda kontekst asosida sodda inferensiya chiqarishni qamrab oladi. Ushbu komponentda bolaning eshitilgan gapni aynan qaytarishi emas, ma'noni vaziyatga mos anglab, unga adekvat javob bera olishi ustuvor mezondir.

Ikkinchi, leksik-grammatik-ekspressiv komponent bolaning fikrini tushunarli va yetarli shaklda ifodalash imkoniyatini tavsiflaydi. Faol lug'atdan vaziyatga mos foydalanish, grammatik konstruksiyalarni funksional qo'llash, gaplararo bog'liqlik va axborotning kommunikativ yetarliligi shu komponentning asosiy ko'rsatkichlaridir. Bilingval bolada ayrim morfologik yoki sintaktik xatolar mavjudligi kommunikativ maqsadning bajarilmaganini avtomatik anglatmaydi; shu sababli lingvistik aniqlik va kommunikativ tushunarlilik alohida baholanishi kerak.

Uchinchi, dialogik-pragmatik komponent muloqotni boshlash, navbat almashish, suhbatdosh replikasiga mazmunan aloqador javob berish, mavzuni davom ettirish, savol berish va aniqlashtirish kabi ko'nikmalarni birlashtiradi. Bu komponentda replikalar sonidan ko'ra ularning kommunikativ funksiyasi muhim. To'rtinchi, narrativ-diskursiv komponent voqealarni mantiqiy ketma-ketlikda tuzish, sabab-oqibat munosabatlarini ifodalash, referentlarni izchil yuritish va hikoyani yakunlash qobiliyatini qamrab oladi. Narrativ topshiriqlar lingvistik imkoniyatlarni tabiiy kontekstda kuzatishga yordam beradi.

Beshinchi, strategik-bilingval komponent kommunikativ qiyinchilik yuzaga kelganda muloqotni saqlab qolish vositalarini anglatadi. Parafraz, tavsiflash, yordam so'rash, aniqlashtirish, jestdan foydalanish, ikkinchi til birligini vaqtincha ishga solish va keyin maqsad tiliga qaytish shunday strategiyalar sirasiga kiradi. Mazkur komponent

bilingval repertuarni "xato" emas, maqsadga yo'naltirilgan kommunikativ resurs sifatida kuzatish imkonini beradi.

1-jadval.

**5-6 yoshli bilingval bolalarda kommunikativ-nutqiy ko'nikmalarni
baholashning komponent–mezon–indikator modeli**

Komponent	Asosiy mezon	Kuzatiladigan indikatorlar	Mos diagnostik vazifa
Retseptiv-semantik	Nutq mazmunini vaziyatga mos tushunish	Ko'rsatmani bajaradi; savol maqsadini anglaydi; sabab–natijani ajratadi	Og'zaki ko'rsatma, rasm asosida tushunish savollari
Leksik-grammatik-ekspressiv	Fikrni tushunarli va yetarli ifodalash	Vaziyatga mos so'z tanlaydi; gaplarni bog'laydi; yetarli axborot beradi	Predmet/voqea tavsifi, rasm bo'yicha hikoya
Dialogik-pragmatik	Suhbatni hamkorlikda boshqarish	Muloqotni boshlaydi; navbatni saqlaydi; aniqlashtiradi; mavzuni davom ettiradi	Erkin dialog, rolli o'yin
Narrativ-diskursiv	Yaxlit hikoya tuzish	Ketma-ketlik, sabab–natija, referentlar aniqligi, yakun	Ketma-ket rasmlar asosida hikoya
Strategik-bilingval	Kommunikativ uzilishni bartaraf etish	Yordam so'raydi; parafraz qiladi; noverbal vosita va ikki til resursidan maqsadli foydalanadi	Kommunikativ muammo vaziyati, tushunmovchilikni bartaraf etish

Baholashda yuqori, o'rta va boshlang'ich darajali tavsiflardan foydalanish mumkin. Yuqori darajada bola kommunikativ vazifani mustaqil bajaradi, nutqiy vositalarni vaziyatga mos tanlaydi va qiyinchilikda strategiyani mustaqil qo'llaydi. O'rta darajada asosiy vazifa bajariladi, lekin ayrim holatlarda takroriy savol, vizual tayanch yoki pedagog ko'magiga ehtiyoj seziladi. Boshlang'ich darajada esa muloqotni davom ettirish uchun muntazam yordam talab qilinadi. Ushbu darajalar bolaning umumiy "qobiliyatini" emas, aniq vazifadagi mustaqillik va yordam ehtiyojini tavsiflashi kerak. Taklif etilgan besh komponentli tuzilmaning afzalligi shundaki, u bilingval bolaning kommunikativ rivojlanishini faqat til tizimi elementlari bilan cheklamaydi. Real muloqotda bola tinglaydi, ma'noni anglaydi, javob beradi, suhbatni boshqaradi, voqeani yaxlitlashtiradi va zarur bo'lsa ikki til resurslaridan strategik foydalanadi. Bu faoliyatlar bir vaziyatning o'zida o'zaro tutashadi. Shuning uchun diagnostika komponentlarni ajratib kuzatish bilan birga ularning integratsiyalashgan namoyonini ham hisobga olishi kerak.

Bilingval bolalarda ikki tildagi natijalarning mutlaq teng bo'lmasligi tabiiy. Til ekspozitsiyasi, tilning oiladagi va ta'lim muhitidagi funksiyasi, suhbatdosh va mavzu bo'yicha foydalanish chastotasi ko'rsatkichlarga bevosita ta'sir qilishi mumkin [1; 2]. Paradis va Jia til muhiti omillari uzoq muddatli ikkinchi til natijalaridagi individual farqlarni shakllantirishini ko'rsatgan [6]. Shu sababli diagnostik profilga kamida qisqa til biografiyasi: qaysi til qayerda, kim bilan va qancha vaqt qo'llanishi haqidagi ma'lumotlar kiritilishi maqsadga muvofiq. Ko'p manbali baholash ham metodik jihatdan ustun. Strukturaviy topshiriq bolaning muayyan ko'nikmasini nazorat qilinadigan sharoitda ko'rsatsa, erkin dialog va o'yin tabiiy kommunikativ xatti-harakatni ochib beradi. Ota-ona va pedagog kuzatuvi esa kundalik hayotdagi tillar taqsimotini tushunishga yordam beradi. Bir manbadagi past natija boshqa faoliyatdagi dalillar bilan qiyoslanmaguncha yakuniy xulosaga aylantirilmasligi lozim.

Tadqiqotning cheklovi shundaki, taklif etilgan komponent–mezon–indikator tizimi ushbu maqolada nazariy-metodik model sifatida taqdim etilmoqda. Keyingi bosqichda indikatorlarning mazmuniy validligi ekspertlar yordamida baholanishi, diagnostik vazifalar kognitiv sinovdan o'tkazilishi, baholovchilararo kelishuv tekshirilishi va turli bilingval profillarda qo'llash chegaralari aniqlashtirilishi zarur.

XULOSA

5–6 yoshli bilingval bolalarda kommunikativ-nutqiy ko'nikmalar ko'p komponentli va vaziyatga bog'liq tizim sifatida namoyon bo'ladi. Ularni retseptiv-semantik, leksik-grammatik-ekspressiv, dialogik-pragmatik, narrativ-diskursiv va strategik-bilingval komponentlar birligida tahlil qilish bolaning real kommunikativ imkoniyatlarini chuqurroq ochishga yordam beradi.

Baholashda bir tilli normaga mexanik tayanish, grammatik xatoni kommunikativ muvaffaqiyatsizlik bilan tenglashtirish yoki kod almashtirishni avtomatik kamchilik deb qabul qilish metodik jihatdan ehtiyotkorlikni talab qiladi. Til ekspozitsiyasi va funksional taqsimot haqidagi ma'lumotlar, ko'p manbali diagnostika va vaziyatga mos topshiriqlar birgalikda qo'llangandagina rivojlanish profilini asosli talqin qilish mumkin. Taklif etilgan model keyingi bosqichda rivojlantiruvchi metodika hamda diagnostik instrumentlarni yaratish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Hoff E., Core C., Place S., Rumiche R., Señor M., Parra M. Dual language exposure and early bilingual development // Journal of Child Language. – 2012. – Vol. 39, No. 1. – P. 1–27.
2. Thordardottir E. The relationship between bilingual exposure and vocabulary development // International Journal of Bilingualism. – 2011. – Vol. 15, No. 4. – P. 426–445.
3. Bedore L. M., Peña E. D. Assessment of bilingual children for identification of language impairment: Current findings and implications for practice // International Journal of Bilingual Education and Bilingualism. – 2008. – Vol. 11, No. 1. – P. 1–29. –
4. Peña E. D., Bedore L. M., Kester E. S. Assessment of language impairment in bilingual children using semantic tasks: Two languages classify better than one // International Journal of Language & Communication Disorders. – 2016. – Vol. 51, No. 2. – P. 192–202.

5. Yow W. Q., Tan J. S. H., Flynn S. Code-switching as a marker of linguistic competence in bilingual children // *Bilingualism: Language and Cognition*. – 2018. – Vol. 21, No. 5. – P. 1075–1090.
6. Paradis J., Jia R. Bilingual children's long-term outcomes in English as a second language: Language environment factors shape individual differences in catching up with monolinguals // *Developmental Science*. – 2017. – Vol. 20. – Article e12433. – DOI: 10.1111/desc.12433.
7. Qurbonova M. A. O'zbek bolalar nutqi leksikasining sosiopsixolingvistik tadqiqi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2014. – 128 b.
8. Komilova D. A. Maktabgacha katta yoshdagi bolalarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish omillari // *Jamiyat va innovatsiyalar*. – 2022. – Special Issue 02. – B. 535–539.
9. Mirkasimova Z. A. Maktabgacha yoshdagi bolalarda bilingval kompetensiyani shakllantirishning lingvodidaktik asoslari (o'zbek-ingliz tillari misolida): PhD dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2025.